

Питання сімейного виховання у науковій спадщини

Я. Чепіги

The question of family education in scientific heritage J. Chepigi

Вопросы семейного воспитания в научном наследии Я. Чепиги

У статті висвітлено і систематизовано погляди видатного педагога, психолога, громадського діяча першої третини ХХ століття Я. Чепіги на фактори і перспективи розвитку системи виховання в Україні означеного періоду. В основі педагогічних праць автора лежить його прагнення теоретично осмислити підвалини сімейного виховання, його ролі у формуванні особистості.

Ключові слова: процес виховання, сімейне виховання, сім'я, батьки.

The article highlights and systematized views of famous teacher, psychologist, social worker first third of the twentieth century I. Chepigi of factors and perspectives of development of education in Ukraine definite period. At the heart of pedagogical works of the author is his desire theoretically the foundation of family education and its role in shaping personality.

Keywords: the process of education, family education, family, parents.

В статье освещены и систематизированы взгляды выдающегося педагога, психолога, общественного деятеля первой четверти ХХ века Я. Чепиги на факторы и перспективы развития системы воспитания в Украине указанного периода. В основе педагогических трудов автора лежат

его стремление теоретически осмыслить основы семейного воспитания, его роли в формировании личности.

Ключевые слова: процесс воспитания, семейное воспитание, семья, родители.

Розвиток національної системи освіти і шкільництва першої третини ХХ століття позначено помітною сторінкою наукового доробку відомого українського педагога, психолога, громадського діяча Якова Феофановича Чепіги (Зеленкевича) (1875-1938), який усе своє життя невтомно працював на ниві української освіти, шкільництва і чия доля стала іще одним трагічним епізодом епохи становлення тоталітарної політичної системи. Л. Д. Березівська – сучасна дослідниця наукової спадщини видатного освітянина, розпорошеної по різних часописах педагогічного спрямування початку минулого століття, відзначила, що він був одним із перших у когорті своїх однодумців, які зробили вагомий внесок у розвиток національної педагогічної думки означеного періоду. Саме тому ґрунтовне вивчення творчого доробку Я. Чепіги, у якому і донині залишається чимало «білих плям», зокрема його погляди на сімейне виховання, залишається одним із актуальних завдань сучасної вітчизняної історико-педагогічної науки [1, с. 20].

Коло наукових інтересів ученого було досить широким і різноплановим, адже він цікавився проблемами загальної педагогіки, дидактики початкової школи, теорії виховання, історії освіти, методики окремих предметів тощо.

Одним із провідних напрямів досліджень Я.Чепіги була наука про дитину – педологія, або експериментальна педагогіка. У працях педологічного спрямування, до яких дослідники зараховують наступні : «Педологія, або наука про дітей» (1911), «Страх і кара» (1912), «Увага і розумовий розвиток дитини» (1911), «Брехливість у справі виховання» (1912), «Уява і мислитель на та творча діяльність дитини» (1914), «Моральне

внушіння у справі виховання» (1913) та інші, автор доводить необхідність побудови всієї системи освіти і виховання на глибокому вивченні природи дитини, її фізіології, психіки, а також спадкових, вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей, які дитина найбільш повно проявляє саме у родинному оточенні. Говорячи про основні завдання і методи педології як науки, Я.Чепіга наголошував на першочерговій важливості правильної організації процесу виховання у сім'ї та підкреслював: «Експериментальне дослідження у вивченні природи дитини полегшують розуміння дитини, наближають батьків до неї і тих, кому доручено вчити і виховувати її; експеримент, даючи можливість заглянути в таємниці дитячої природи, помагає батькам і учителям виконати свої обов'язки досконаліше і свідоміше» [2, с. 8]. Таким чином, учений прагнув довести необхідність практичного використання результатів експериментальної педагогіки (педології) передусім у таких виховних інститутах як сім'я та школа, адже вважав знайомство зі здобутками цієї галузі науки про освіту і виховання необхідним і потрібним у рівній мірі як педагогічному працівнику, так і батькам.

У цьому контексті Я.Чепіга порушує таку важливу проблему як спеціальна освіта батьків, їх обізнаність із найпередовішими педагогічними теоріями, усвідомлення ними важливості уважного вивчення закономірностей та особливостей розвитку власних дітей, спостереження за ними, їх вчинками і реакціями з метою виховання повноцінної особистості. «Успіх виховання, – стверджував педагог, – полягає в пристосуванні його принципів і методів до дитини, а не навпаки» [Моральне внушіння, с.120].

Він переконував педагогічну громадськість у тому, що батьки з відповідною педагогічною підготовкою будуть здатними здійснювати виховний вплив обережно, враховуючи індивідуальні особливості дитини, послідовно, без зайвого примусу і завищених вимог до сина чи доньки. На думку педагога, цей аспект є дуже важливим для результативності виховного процесу, адже характер спілкування у родині та спосіб її життя є домінуючим

у визначенні перших звичок дитини, від яких значною мірою залежатиме її майбутня поведінка і формування життєвих цінностей.

Всупереч урядовій політиці того часу, яка редукувала вагомість виховного впливу сім'ї і підносила значення у становленні особистості нової радянської людини саме суспільного, громадського виховання, Я. Чепіга підкреслював виняткове значення сімейного оточення для формування внутрішнього світу, духовних цінностей дитини. Він вважав, що офіційна педагогіка недооцінювала значення родинного виховного впливу і це було великою помилкою, яку з успіхом виправляли наукові здобутки педології: «Сім'я є фактором, ще не з'ясованим як слід педагогікою. Педагогіка до цього часу ніби ігнорувала її, на рахувалась з її впливом; а надто офіційна, трафаретна педагогіка, що завше брала дитину ізольованою від впливу оточення, від усього минулого її. І тільки представники наукової педагогічної психології або педології звертають належну увагу на важливі особливості сім'ї, що, глибоко впливаючи на душу дитини, лишають сліди на її характерові та вдачі» [3, с. 33].

Звертаючись до проблеми сім'ї та її впливу на розвиток особистості, педагог розглядає її передусім у аспекті здійснення національного та морального виховання дітей. Я. Чепіга був глибоко переконаний, що саме родинне виховання закладає основи національної свідомості і самосвідомості, почуття патріотизму та гідності у підростаючого покоління. До цього питання учений звертався у працях «До національної школи», «Національність і національна школа» та інших. Прихильник наукових теорій педологічної науки, Я. Чепіга був упевнений, що виховання дитини повинно бути в основі своїй національним, оскільки це зумовлено як моральними чинниками, так і фізіологічними. Учений доводить, що «життя дитини поєднане з життям її нації... все те, чим живуть батьки, стає для дитини її світом, від якого вона неспроможна відірватись і тоді, коли мають сили те зробити. Завдяки спадковим нахилам імітувати й принатурюватись до оточення, дитина поволі, але міцно поєднується з своїм оточенням, з

своєю нацією, прилучається до неї своєю природою й стає із своїм рідним, з його соціальним і економічним життям чимось неподільним» [3, с. 30]. Таким чином педагог утверджував загальновідому аксіому про те, що характер спілкування у родині та спосіб її життя є домінуючим у визначенні звичок дитини, від яких значною мірою залежатиме її майбутня поведінка і формування життєвих цінностей. Батьки, і передусім мати, власним прикладом закладають в душу дитини основи поваги, відданості та любові до Батьківщини. Процес такого виховання у сім'ї відбувається майже механічно, підсвідомо, і сприймається дитиною як щось належне, адже батьки використовують форми й методи виховання, які встановлювалися й апробовувалися віками, передавалися з покоління в покоління і стали невід'ємною частиною виховного впливу родини.

Учений проводить аналогію між поєднанням розвитку молодого покоління з розвитком певної нації та зростанням молодої парості на великому дереві, що, як відомо, відбувається за природними законами, порушення яких може призвести до загибелі як самої парості, так і материнського дерева.

Педагог наголошував, що формування повноцінної, високодуховної особистості неможливе без усвідомлення міцного зв'язку з рідним народом, з його мовою і культурою, без засвоєння національних і загальнолюдських культурних цінностей, без виховання великої любові й відданості Батьківщині. Я. Чепіга вважав найголовнішим завданням експериментальної педагогіки – створення для дитини таких умов існування, таку атмосферу, за якої дитяча особистість могла б нормально розвиватися за природними законами і була б позбавлена шкідливого зовнішнього впливу соціуму, який повсякчас порушує цілісність психофізичної основи світогляду маленької людини. Педагог підкреслював у цьому випадку важливість перебування дитини в рідному, знайомому з перших днів життя оточенні, зараховуючи сюди сім'ю, батьків, родичів, громаду, націю, а також вивчення рідної історії, літератури, мистецтва і культури взагалі. Маленька людина повинна вже з

раннього віку засвоювати здобутки художньо – образного слова, елементи ментальної моральності, неписані закони людського суспільства, які стануть основою формування її громадянських почуттів, патріотизму, відчуття співпричетності до історії і культури свого народу і людської цивілізації загалом. І саме сім'я відіграє вирішальну роль у залученні дитину до світу матеріальних і духовних цінностей суспільства і широкого людського досвіду за умови надання пріоритетного значення національному вихованню: «...як зміцніє своє рідне, повинно йти знайомство і розуміння чужої мови, чужого життя, чужої культури і так далі – од колиски, домівки і сім'ї до повного розуміння світу, але обов'язково через призму національно-сімейного виховання. Одно слово, йти треба шляхом природного розвитку, шляхом нормальних потреб організм, шляхом індивідуального та здорового розвитку особистості.» [3, с. 37].

Важливість здійснення родинного виховання, врахування у цьому процесі національного компоненту, на думку Я.Чепіги, не підлягає сумніву, адже підтримка здоров'я нації, зростання внутрішніх творчих сил та культурний розвиток, функціонування її як окремого міцного організму забезпечується наявністю національно свідомого, освіченого молодого покоління. «Вивчення нації, її особливостей, стає обов'язком усякого здорового виховання, – зазначає учений, – це допомагає поставити молодий парост нації в ті нормальні обставини, в той світ реальних сприймань, які складуть дужу, сталу, суцільну, й здорову людину, цілу, незіпсовану особу, яка вірить у свої сили, в свою міць, в свою націю, в своє призначення!» [3,с. 37].

Вивчення джерельної бази дослідження дозволяє стверджувати, що у рамках проблеми сімейного виховання Я. Чепіга особливу увагу приділяв моральному вихованню у родині.

Учений стверджував, що сімейні традиції виховання як формант, частковий прояв загального, національного виховання, передаючись із покоління в покоління шляхом повторення, у кожному із них настільки

міцніють, що здійснюються майже механічно як щось належне та органічне. Спосіб життя сім'ї, характер спілкування в ній є тими таємними духовними вузлами, які, впливаючи з підсвідомих глибин існування дитини, формують її переконання, світогляд, життєві принципи: «Перші свої надбання дитина має од сім'ї. Сім'я створює ґрунт морального виховання, в ній дитина здобуває правила поведінки; в сім'ї розвиваються внутрішні – гарні й погані – почуття, і вдача набуває рішучого напрямку в той чи інший бік. Моральна атмосфера, в якій людина перебуває перші роки свого життя, од якої вона дістає те, на чім будується все її майбутнє, має величезне значення. Безпорадна в перші роки й підвладна тим, хто її оточує, дитина несвідомо, хоч і не примусово, переймає звички, вчинки й дії. Корінь найглибших нахилів до того чи іншого життя – коло дитячої колиски: тут сіються зерна добра та зла... » [3, с. 28].

Відтак, педагог був переконаний у тому, що неможливо переоцінити виховний вплив родини на маленьку дитину. Маючи ґрунтовні знання з дитячої психології, яка прямо пропорційно пов'язана із фізіологічним розвитком організму, Я. Чепіга наголошував, що дитина у віці 4-5 років набуває більше досвіду, ніж за все своє подальше життя. Враження дитинства залишають найяскравіші спогади, які на втрачають своєї свіжості протягом десятиліть і достатньо найменшого приводу, щоб детально пригадати ту чи іншу подію. Цей незаперечний факт, на думку ученого, свідчить про надзвичайну глибину дитячого сприйняття, про характерні особливості дитячої психіки, які обов'язково повинні враховувати при вихованні особистості і батьки, і педагоги.

У сімейному вихованні домінуюче місце Я.Чепіга відводить постаті матері, яка виношує дитину і дає їй життя, зігріваючи теплом, ласкою і відданістю. « Перший образ – це мати... Од матері, од її вдачі, розуму й морального почуття, од уміння вселити добрість, ласку, дружбу, любов, справедливість, ніжність тощо, од її здібності до виховання залежить майбутнє дитини» [3,с. 29]. Велика любов матері, самовідданість і

благородство формують її авторитет, а водночас і силу виховного впливу, підкреслював учений, адже саме їй належить важлива місія сформувати у дитини уявлення про добро і розум, чуйність і доброзичливість, милосердя і патріотизм.

Враховуючи надбання народної педагогіки, педагог наголошує, що саме мати виступає першим педагогом; з неї починається процес виховання і вплив її особистості, її переконань і поведінки на дитину є надзвичайним: «Мати живе в своїх дітях. «Яке коріння, таке й насіння», – каже народна приказка, яка виникла на глибокому спостереженні, що від матері залежить напрям, якого додержуватиме дитина в житті. Від матері залежить зробити дитину доброю, лихою, ненормальною. Мати – це перший потужний комплекс рухів, емоцій, ідей, що спочатку панують неподільно над дитячою психікою. Дитина несвідомо наслідує спосіб життя; її звички стають звичками дитини. І цим шляхом можна привести дитину до чого завгодно» [3, с. 30]. Без глибокої, щирої, безкорисливої любові матері до своїх дітей не може бути повноцінного сімейного виховання, переконаний Я. Чепіга. Мати створює у родинному колі здорову моральну атмосферу і визначає ті спільні духовні інтереси, які й стають базисом формування дитини як повноцінної постаті. Така велика роль матері у вихованні особистості у багатьох аспектах визначає майбутню долю людини. Цю думку учений ілюструє прикладами життя великих людей: «Коли ми звернемо увагу на автобіографії й біографії великих людей, то побачимо, що материні погляди на моральне й розумове виховання відігравали особливо значну роль у розвиткові найкращих почуттів. Тому-то особливо м'яко, ніжно й любовно написано ті рядки в споминах великих людей, де вони оповідають про матір, про її поведження, про вплив... на напрям діяльності, на звички, що вже в ті роки натякали на їхнє майбутнє життя» [3, с. 30]. Почуття матері, її самовідданість і благородство формують ту силу виховного впливу, яка стає базисом становлення особистості дитини та, у певній мірі, визначає її життєвий шлях та долю.

Відтак, педагог доводить, що родина фактично започатковує формування людини з високими моральними і духовними якостями, розвиває почуття відданості інтересам рідної країни, тобто виконує ті завдання національного виховання, які ставить педологія як наука перед виховними інститутами. За глибоким переконанням Я. Чепіги джерелом формування моральної особистості, гідного громадянина, порядної людини є любов дитини до батьків, рідної домівки, оскільки саме у сім'ї у неї формується перші уявлення про добро та зло, про погані і правильні вчинки, про межі дозволеного і забороненого. Любов до всього рідного має величезний вплив на розвиток внутрішнього світу, духовного тезаурусу дитини, який в подальшому стане основою світогляду людини і відобразиться на її вчинках і діях.

Список використаних джерел:

1. Чепіга (Зеленкевич) Я.Ф. Вибрані педагогічні твори : Навчальний посібник / Упор., науковий редактор Л.Д.Березівська / Інститут педагогіки АПН України. – Харків : «ОВС», 2006. -328с.
2. Чепіга (Зеленкевич) Я.Ф. Педологія, або наука про дітей / Я. Ф. Чепіга (Зеленкевич) // Світло. – 1911. – № 5. – С. 4 – 9.
3. Чепіга (Зеленкевич) Я.Ф. Моральне вношіння у справі виховання / Я. Ф. Чепіга (Зеленкевич) // Проблеми виховання й навчання в світлі науки й практики. Збірник психо-педагогічних статей. Кн. 1. – К. : Друкарня Першої Київської Артїлі Друкарської Справи. – 1913. – С. 9 – 37.